

Bill Jordan

Bölcs tanácsadás*

A huszadik század elején, és főleg az első világháború alatt és után, a szociális munka identitáskriszisért élte, mivel alapfeltevéseit a politika és a pszichológia változásai megkérdőjelezték. Ha az előrelátás hiányát és az antiszociális viselkedést nem pusztán valamiféle ismerethiány, hanem mélyebb pszichológiai folyamatok okozzák – melyeknek még a középosztály is ki van téve –, akkor az erkölcsi eligazítás, bármennyire őszinte is, nem elegendő vagy nem helyénvaló. Ha az osztályérdekek nem kerülhetnek a gazdasági fejlődésen keresztül egymással összhangba, ha a fejlődés valójában élezi az osztályellentéteket, akkor az önkéntes jótékonyság nem megfelelő válasz a szegénységre és a nyomorúságra.

Ezek a kétségek kétszeres kihívást jelentettek, mivel egyszerre támadták a szociális munkások személyes elkötelezettségének alapjait, és az új szakma politikai előfeltevéseit. Tehát alapjaiban kérdőjelezték meg a szociális munkát, ráadásul abban az időszakban, amikor az állam óvatosan kezdte beavatkozási körét kiterjeszteni a munkanélkülieknek szóló szolgáltatások, a lakásépítés és az egészségügy területén. A munkásosztályt az kovácsolta egybe, és új szószólóját, a Munkáspártot az tette erős politikai tényezővé a két világháború között, a magas munkanélküliség és a nagy tömegekre kiterjedő nyomor korszakában, hogy állampolgári joggon ígérte a társadalom minden egyes tagjának az életminőség tisztességes minimumának kollektív biztosítását. Sok idealista fiatalember, aki az első világháború előtt szociális munkás volt – például Attlee vagy Dalton –, vált munkáspárti politikussá ebben az időszakban.

Az első világháború előtt a vezető szociális munkások nagy közmegebecsülésnek örvendtek, és beleszólásuk volt a fontos szociálpolitikai döntésekbe. Ott ültek a Szegénytörvények Királyi Bizottságában, és aláírói voltak a *Többségi Beszámolónak*, mely arról szólt, hogy a szegénység kezelésének ezt a fontos eszközét hogyan kellene modernizálni és átdolgozni. A szociális munka láthatóan afelé tartott, hogy a megváltozó vi-

* Fejezet a szerző *Invitation to Social Work* c. könyvéből. Robertson, Oxford, 1984.

lágban egyike legyen az új siker-szaktáknak, és magához vonzza az idealista hevületű emberek legjobbjait. Az első világháború után e biztató kilátásoknak vége szakadt. Ehelyett a politikai fejlődés, az osztályviszonyok, sőt még a személyes problémák jellemző felfogása is megváltozott. A szociális munkások viszont ottmaradtak bezárva a gondolkodás, cselekvés és létezés régi módszereinek sémáiba.

De csak a morális klíma változott, maga a világ nem mutatott gyors vagy drámai átalakulást. Ehelyett megfeneklett és kényelmetlenül vergődött, ahogy a régi értékek kimentek a divatból, de új értékek nem léptek a helyükbe. A szociális munkát az emberi problémák ósdi, divatjamúlt és egyre inkább elvetendő megközelítései közé sorolták – legalábbis önkéntességen és jótékonykodáson alapuló formáiban. Bizonyára igen fájdalmas szakasz volt ez a szolgálatok munkásai számára, akik kétségtelenül ráébredtek eszméik és módszereik elavultságára, de nem sokan voltak képesek közülük új válaszokat találni az új helyzetek új kérdéseire.

Hogy egy kis ízelítőt adjak, milyen is lehetett ez a korszak, Paul Scottnak az indiai brit uralom utolsó éveiről szóló regényeinek egyikéből idézek. Bár talán nem tűnik egyértelműnek, hogy párhuzamot lehet vonni az indiai angol uralom morális összeomlása és a szociális munkát alámasztó értékek eróziója között, én úgy érzem, ezek a művek megvilágító erejűek. Scott regényei azokat a dilemmákat mutatják be, melyekkel az előjogokon és osztálykülönbségeken alapuló jótékonykodás minden formája szembekerül, amikor az alávetett osztály vagy faj immáron követelni kezdi személyes és politikai egyenjogúságát. Ahogy e művek sugallják, az erkölcsi rend eróziója a legszemélyesebb problémákban épp úgy felszínre bukkan, mint a politikai villongásokban, és legfájdalmasabban azok élnek meg, akik megpróbálják áthidalni az osztály- és faji konfliktusok által teremtett szakadékot. Ebben az értelemben ezek a példák fontosak a mai dél-afrikai, de nem lehetetlen, hogy a brixtoni szociális munkások számára is. Scott „Birodalmi kvartett”-jének első részében két szereplő testesíti meg különösen ezt a problémát.

Crane kisasszony, egy középkorú vénlány, aki nevelőnőként jött Indiába, majd képesítés nélküli tanítónő lett, képtelen áttörni fiatal indiai kollégájának, Chaudhuri úrnak tüskés tartózkodását: „valami együttérzést nélkülöző csend ... zuhant le közéjük minden esetben, amikor egyedül maradtak”. A felkelés kitörése miatt egy isten háta mögötti faluban ragadnak, és megpróbálnak együtt visszajutni a városba. Crane kisasszony úgy érzi, hogy „... közel volt ahhoz, hogy túljusson azon az akadályon, amelyen valójában harmincöt évnyi erőfeszítés és akarás sem segítette át; az akadály, mindegy, hogy mennyire volt magas vagy alacsony, vagy hogy mennyire kitartóan próbált az ember túljutni rajta, mindig útját állta a gondolatok azon áramlásának, melyeket egy olyan emberhez intéztél volna, akinek a bőre más színű, mint a tiéd. Ha csak akkorka volt is, mint egy kavics, az akadály mindig ott volt, és szétrombolta ennek az áramlásnak a tisztaságát, a gondolatok tisztaságát”.

Az úton felkelőkbe ütköznek, Chaudhuri urat agyonverik, és Crane kisasszony – aki kisebb sérülésekkel, de épen kerül ki az ügyből – sírva

ül mellette, és a kezét fogja mindaddig, míg megérkezik a rendőrség. Később, nagyon kimerülten és zavarodottan ezt gondolja:

„Évekig, majdnem egy évszázadig, az indiaiak azokat a könyveket olvasták, melyeket az angol radikálisok, az angol liberálisok írtak. Látdod, ezek magok voltak. Magok, melyek az indiaiak képzeletének és az angolok képzeletének termőföldjébe hullottak. És ezekből valami nagyon egészséges, valami nagyon komoly dolog volt hivatva kikelni, tele méltósággal, tele gondolatokkal és kedvességgel és békével és bölcsességgel... Hosszú-hosszú éveken át ígértünk, és mindig megtaláltuk a módját, hogy elhalasszuk az ígéret teljesítését. És tettük ezt mindaddig, míg az ígéret már nem ígéretnek látszott, hanem félrevezető hazugságnak tűnt, még számomra is, nemhogy az indiaiak számára, akik ugyanúgy gondolkodnak, éreznek, mint én, és ugyanazt tudják. És a tragédia az, hogy közénk áll egy csekélység, a bőrünk színének különbsége, és megakadályozza, hogy keresztülálassunk egymás gyengeségein, és betekintsünk egymás szívébe. Mert ha keresztülálatunk rajtuk, és beléjük látunk, akkor értenünk kell őket. És amit meg kell értenünk, az az, hogy az ígéret, ígéret; azt teljesíteni kell.”

A huszoneves Daphne Manners, a tartományi kormányzó unokahúga nemigen érez együtt a brit társadalmi berendezkedés etoszával. Barátságba keveredik Hari Kumarral, egy megkeseredett, régebben előkelő magániskolába járt indiaival, aki apja öngyilkossága után egy fillér nélkül maradt. Kapcsolatuk egy bizonyos pontján ráébred, hogy a szexuális tabu önnön emberi hitelességének próbája:

„Ez akkor volt, amikor már tudtam, hogy valóban szeretem Harit, és szeretném, ha mindig a közelemben lenne, és ugyanakkor kezdtem félni tőle... Úgy éreztem, mintha mindenki olyannak látná kapcsolatomat Harival, mint logikus, bár rémisztő következményét kísérleteinknek, melyek mindegyike arra szolgált, hogy kitörjünk elkülönült kis csoportjainkból, és megtanuljuk, miképpen tudunk együtt élni; rémisztőnek, mivel szembesülésünk a mindenki számára kötelező legalapvetőbb törvény megszegésével – hogy ugyanis fehér férfinak lehet viszonya bennszülött leánnyal, de a bennszülött férfi és fehér nő kapcsolata még mindig tabu – nem lehetett érzelmektől mentes.”

Daphne tudatában Harival való kapcsolatának kérdése kibogozhatatlanul összekeveredik azzal, amit a fehérek felsőbbrendűségének hitén nyugvó indiai brit uralom erkölcsi megalapozottságáról gondol.

„Úgy gondoltam, hogy az egész rohadt indiai kalandunk forrpontjához érkezett. Így kellett lennie, mivel a dolog az erőszakon alapult. Egykor talán működésben voltak morális erők is, épp úgy, mint fizikai erők. De a morál megszavanyodott. Mára már megszavanyodott. És ez a savanyúság tükröződik az arcunkon. Az asszonyok rosszabbul néznek ki, mint a férfiak, mivel számunkra a fizikai felsőbbrendűség tudata nem természetes. A fehér férfi érezheti magát fizikailag felsőbbrendűnek Indiában anélkül, hogy neméről le kellene mondania. De mi történik egy nővel, aki kénytelen azt mondania magának, hogy a körülötte látható férfiak kilencvenkilenc százaléka egyáltalában nem férfi, csak egy alacsonyabbrendű faj

egyede, melynek legjellemzőbb megkülönböztető jegye a színe. Mi történik, ha nem nélkülivé teszel egy egész nemzetet, mert úgy bánsz velük, mintha eunuchok lennének? Mert ugye ezt csináltuk?”

Ezek a példák két dolgot mutatnak, egyrészt, hogy összeomlott az az erkölcsi rend, melyen a jótékonyság kiváltságos helyzete nyugodott; másrészt, hogy lényegében elveszett a „felsőbbrendű” osztálynak vagy fajnak a társadalmi rendben elfoglalt saját helyébe vetett hite. Igen hasonló helyzettel kellett a két világháború között az angol szociális munkának szembenéznie. A viktoriánus szociális munkát irányító erkölcsi elveket univerzális morális értékeknek tekintették, melyek mindenfajta szociális tevékenységre érvényesek. Ezt az előfeltevést megkérdőjelezte a társadalomtudományok új ismeretanyaga, az új irodalmi köztudat és a munkásosztály alakuló politikai öntudata. Egyfelől kiderült, hogy a viselkedési minták nem egyetemesek és minden korban egyaránt érvényesek. A fiatalok valamennyi társadalmi osztályban követelték a felszabadulást a társadalmi és szexuális szerepek korlátai alól. A szocialisták felhívták a figyelmet a munkásosztály értékeire, a szolidaritásra, közösségre, nagylelkűsége, életöröme, együttműködésre; s rámutattak, hogy ezek mások – és alighanem jobbak –, mint a középosztály értékei, az önmegtartóztatás, takarékoság, szorgalom, individualizmus és verseny. Másfelől a társadalmi rend forradalmi felforgatásától való félelem a középosztályt (melyből a szociális munkások származtak) egyre védekezőbbé, öntudatosabbá és konzervatívabbá tette. Nagy hangsúlyt fektettek a társadalmi fegyelem és kötelelességteljesítés szükségességére. Hangsúlyozták, hogy veszélyes túl nagy hatalmat és cselekvési szabadságot adni az alsóbb rétegeknek, mivel ezek képesek az öngyilkos könnyelműsége.

A viktoriánusok számára a kliens önmeghatározáshoz való joga alapvető elv volt. Az embereknek szabadoknak kell lenniük, hogy megválaszthassák sorsukat. Saját maguknak kell dönteniük, hogy mit tesznek az életükkel. A huszas évekre ez az alapelv nagy mértékben módosult. Nincs már szó arról, hogy az ember mindig szabadon cselekedjen. Viselkedését – mostanra felismerve – jelentősen befolyásolják láthatatlan pszichológiai és társadalmi erők. Emiatt nem tételezhető fel róla, hogy rendelkeznie a racionális és bölcs választás szabadságával. Az önmeghatározás képessége inkább *pszichológiai cél*, semmint általános alapelv. A szociális munka éppen azt szolgálja, hogy segítse az embereket felszabadulni az irracionális pszichológiai erők vagy a kulturális szemellenzők hatása alól, amelyek korlátozzák képességüket a valódi választásra. Az emberek nem lehetnek megbízhatóan felelősek és józanul gondolkodók mindaddig, míg át nem esnek az útmutatás és megváltozás folyamatán. Eközben bizonyos mértékig meg kell őket védeni döntéseik következményeitől, és bizonyos mértékig figyelmeztetni vagy kényszeríteni kell őket arra, hogy ellássák mások és a társadalom iránti kötelezettségeiket. A kliens önmeghatározáshoz való joga azt jelentette tehát, hogy hagyni kell választani, de csak mihelyt képesnek látszik „értelmes” döntést hozni, vagyis olyan döntést, mely értelmesnek tűnik a szociális munkás (alapvetően középosztálybeli konzervatív) mintái szempontjából.

Ekkortájt egyfajta gondolati szakadás következett be a szociális munka elméletében. Egyrészt új megközelítések alakultak ki, melyek pszichológiai elméleteket és technikákat foglaltak magukba. A terápiás ülés teljes mértékben művi környezetében – a szociális vákuumban – az etikai semlegesség és a bátorító megengedés radikális formáját képviselték. A tanácsadási óra alatt mindent szabad volt; a kliens kiönthette minden rossz-érzését, gyűlöletét, minden romboló indulatát, antiszociális impulzusát anélkül, hogy ellenállástól vagy szembeszegüléstől kellett volna félnie. Tehette ezt mindaddig, amíg a fantázia világán belül maradt.

Másrészt a szociális munka bizonyos ágai erőteljesebben azonosultak a törvényvégrehajtás és a társadalmi konformitás őrzésének feladatával. Úgy tűnt, hogy a kliensek bizonyos csoportjainak hosszabb távú védelemre vagy képzésre van szükségük. A szociális munka ezen csoportjaival szemben (különösen bentlakásos intézményekben) megengedetté vált a pszichológiai manipuláció és a tekintélyelvű irányítás felhasználása. Mindenekfelett pedig, az állami ügynökségeknél foglalkoztatott, törvényes hatalommal és kötelességekkel felruházott szociális munkások száma növekedni kezdett, míg az önkéntes szervezetekben dolgozó, ilyen hatalommal nem rendelkezőké csökkent.

Az első világháborúval kezdődő átmeneti korszakban a szociális munka etikájának új határai semmiképpen sem nevezhetők világosnak. A professzió szakmai zavarainak esett áldozatául az az amerikai oktató szakember, Homer Lane, akinek deviáns tevékenysége nem keveset tett a határok körvonalazásában. Lane éppen az első világháború előtt jött Angliába, és a belügyminisztérium anyagi támogatásával problémás serdülők számára nyitott intézetet, amely demokratikus köztársaság módjára működött. Eredetileg erkölcsi és politikai elvek vezérelték, melyeknek értelmében a gyermekeket mind egyénileg, mind pedig közösségükben felelőssé kell tenni cselekedeteikért, s akkor bebizonyosodik, hogy az efféle „kihívás” pozitív reakciókat vált ki belőlük. Lane a háború alatt nagymértékben a freudi tanok befolyása alá került, emiatt aztán politikai elveit pszichológiai technikákkal váltotta fel. Amikor néhány leánynövendék szexuális zaklatással vádolta, állításaikat érzelmi indulatátvitellel és a figyelemfelhívás igényével magyarázta. A Belügyminisztériumot ez nem győzte meg, így az intézetet bezárták. Ezt követően Lane egyéni pszichoterápiás magánpraxisba kezdett, de nem sokkal ezután műhibák elkövetésével és szexuális visszaélésekkel vádolták meg. Védekezésül ismét betegei fantáziavilágára hivatkozott, valamint a fantáziájának a terápiás folyamatban betöltött fontosságára; de amikor gyanús gazdasági ügyletei napfényre kerültek, kiutasították az országból, és nem sokkal ezután meghalt. Lane pályafutása kettős értelemben is figyelmeztetőül szolgált azoknak a szociális munkásoknak, akik a szakma legújabb stílusát tették magukévá. Megmutatta, milyen veszéllyel jár, ha vegyítik a pszichoterápiát a tradicionális intézeti gondozással és oktatással, illetve ha új technikákat ajánlanak a lelki- vagy elmezavarban szenvedő személyeknek.

A pszichológiai megközelítés

A két világháború között a pszichológiai megközelítések sokkal gyorsabban fejlődtek az Egyesült Államokban, mint Angliában. Ennek oka főleg az volt, hogy a tanácsadási és pszichoterápiás magánrendelés ott elterjedtebbé vált, a középosztály tagjai ugyanis hajlandóak voltak fizetni érzelmi problémáik „ventillálásáért”. Ahogy a tanácsadói kiképzés fejlődött, az önkéntes ügynökségek egyre több, a pszichológiai technikákat ismerő szociális munkást alkalmaztak. Csak a népjóléti ügynökségeknek a helyi hatóságok alkalmazásában álló szociális munkásait nem érintette ez az új elméleti fejlődés. Így az Egyesült Államokban tapasztalható szakadás a pszichológiai és tekintélyelvű megközelítés között nagyrészt az állami- illetve magánkezelésben álló ügynökségeket elválasztó vonal mentén történt, és a klientúra különböző társadalmi hátterével függött össze.

Ahogy a pszichoterapeuták egyre kifinomultabb módszerekre tettek szert, s egyre magabiztosabbá váltak, úgy testesítették meg egyre inkább – szakmai irodalmukon és népszerű publikációikon keresztül – a „tökéletes barát” új típusát. Tanácsadó szobáik és klinikáik falai között lehetőséget ajánlottak a törékeny vagy szétesett személyiségeknek arra, hogy legbensőbb félelmeik, fantáziáik és érzelmeik kinyilvánítása segítségével megerősödjenek és újjáépüljenek. Bizonyos értelemben tanítók is voltak, azonban nem előírásokkal vagy tanácsokkal szolgáltak klienseiknek, hanem inkább érzelmi katarzisokon és az elfojtott vágyak felszabadításán keresztül önismerethez segítették őket. Barátságuk formája nem hasonlított a normál hétköznapi környezetben átélt barátságokra; az empátia, biztonság és bizalom speciális fajtájának létrehozásán alapult, melyen belül minden megengedett, még a leginkább antiszociális érzelmeket is ki lehet fejezni.

Az ilyenfajta kapcsolat jó példája található Virginia Axline „Dibs keresi önmagát” című könyvében,* mely az 1960-as években jelent meg először, de egy olyan munkastílust tükröz, mely az 1940-es években fejlődött ki.

Dibs gazdag szülők öt éves gyermeke volt, akit intellektuális, munkamániás apja elhanyagolt, defenzív és kényes anyja pedig elutasított, s akit gyakran napokra szobájába zártak. A szerző klinikájára utalták be, szülei visszamaradottnak ítélték, s úgy gondolták, autisztikus. A vele foglalkozó óvónő szerint viszont ennél sokkal jobbak voltak a képességei. Amikor Axline először látta Dibset az óvoda udvarán: „Egy elhagyatott sarokba ment, felkapott egy pici botot, leguggolt, majd csíkokat kezdett húzni oda-vissza a porba. Oda-vissza. Oda-vissza. Kis barázdákat húzott a porba. Nem nézett senkire... Egyedül végzett tevékenysége fölé görnyedt. Némán. Visszahúzódva. Magányosan.”

* A könyv részletei ill. összefoglalása Kónya Olga fordításában megtalálható magyarul a következő könyvben: *A segítő beszélgetés*. Szerk.: dr. Tomcsányi Teodóra. Pszichoterápiás és Mentálhigiénés Szemléletformáló Füzetek III. Bp. 1987. Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézetének valamint a Magyar Pszichiátriai Társaság és a Magyar Pszichológiai Társaság Pszichohigiénés Munkacsoportjának közös kiadványa. (A ford.)

Dibs kezelésének módszere rendkívül egyszerű volt. A terapeuta húsz héten át, heti egyórás ülésen figyelte meg a gyermek játékát a játszószobában. A gyerek megfigyeléseit és értelmezéseit mint egy tükör, megerősítve, ismételve, mindig semleges tükrözte vissza. Eszközei játékok, egy babaház, néhány baba és apró figura, építőköcek, homok, festékek voltak.

Eredetileg Dibs beszéde primitív és töredezett volt; ritkán beszélt önmagáról egyes szám első személyben, ritkán fejezett ki érzelmeket vagy ismert fel viszonyokat. De festményeiben és játékában szenvedélyes érzelmei törtek felszínre – rettegés, düh, diadal –, és fokozatosan használni kezdte azokat a szavakat is, melyek ezekkel voltak kapcsolatban. Játékában hamarosan családtagjaival kapcsolatos is érzelmei megjelentek:

”Lecsücsent a földre, és elrendezte a katonákat. ... Alaposan megnézte őket. Egyet felém nyújtott.

– Ez a papa – mondta.

– Ó, szóval ez a papa? – jegyeztem meg könnyedén.

– Igen – válaszolta, maga elé állította a padlóra a figurát, összeszorította az öklét, leütötte, felállította, leütötte az öklével, majd ismét felállította. Ezt többször megismételte. Aztán rám nézett.

– Még négy perc? – kérdezte.

– Igen – mondtam az órára pillantva – még négy perc van hátra.”

Dibs játékainak nagy része agresszivitást fejezett ki, és a hozzájuk fűzött kommentárjai is tele voltak gyűlölettel. Különösen apjára haragudott, aki megalázta és szobájába zárta.

Ahogy azonban Dibs a játékban felfedezte önmagát, viselkedése az iskolában és otthon fokozatosan megváltozott, és végül új válaszokat csalt ki még fagyos szüleiből is. A könyv végén, a szerzővel való véletlen találkozás kapcsán, újra felbukkan mint életerős, idealista kamasz, aki megvédte egy igazságtalanságot elszenvedett iskolatársa jogait.

Sok paradoxon jellemzi ezt az emlékezetes és nagyhatású könyvet. Az egyik ilyen, hogy Virginia Axline módszere, bár hatásában varázslatosan felszabadító, meglehetősen prózai, sőt mechanikus. A „reflektív” technika, melyhez az eset során végig szolgálai ragaszkodott, banálisnak tűnik. Például amikor Dibs anyjával találkozik:

„– Nem tudom hol kezdjem – mondta.

– Tudom. Néha nagyon nehéz elkezdni – válaszoltam.

Mosolygott, de ez a mosoly nélkülözött minden vidámságot.

– Oly sok minden van, amit el lehet mondani, és oly sok mindent nem lehet!

– Gyakran ez a helyzet – mondtam.

– Vannak dolgok, amiket jobb nem kimondani – mondta a szemembe nézve.

– Néha úgy tűnik – válaszoltam.

– De a sok kimondatlan dolog nagy teherré válhat – mondta.

– Igen, ez megtörténhet – jegyeztem meg.”

Így Virginia Axline egyszerre látszott megtestesíteni a tudományos tárgyilagosság technikáját, és azt a hatalmat, mely képessé tesz szenvedélyek

kifejezésére, a személyiség formálására. Ez az igen hatékony kombináció rabul ejtette generációjának fantáziáját.

Angliában hasonló alapelvek hozták magukkal a speciális iskolák virágkorát. Ezeket olyan gyermekeknek létesítették, akik nem illettek bele a megszokott oktatási rendszerbe. A. S. Neill is a megengedő módszerre alapozva irányította a maga Summerhilljét. Egy sajátos világot hoztak létre itt, melynek normái legalább annyira különböztek a reális világ normáitól, mint amennyire Virginia Axline játszósobájáé. Neill a következőket írja erről:

„Elhatároztuk, hogy csinálunk egy iskolát, melyben megadjuk a gyermekeknek a szabadságot, hogy önmaguk lehessenek. Ennek érdekében lemondtunk minden fajta fegyelmezésről, utasításról, minden fajta tanácsról, erkölcsi nevelésről, minden fajta vallási irányításról. ... Ez mindössze annyit igényelt, hogy szilárdan higgyünk abban, hogy a gyermek eredendően jó és nem gonosz. ... Álláspontom szerint a gyermek születésénél fogva bölcs és realista. Ha magára hagyjuk minden fajta felnőtt tanács nélkül, amennyire képes, fejlődni fog.”

Ez a filozófia jóval optimistább, mint Freudé; nagyobb hatással is volt a segítő foglalkozások háború utáni új nemzedékére, mint Freud bonyolultabb és ellentmondásosabb elméletei. Neill (aki Homer Lane tanítványa volt) a következő egyszerű belátásra jut: „Az egyedüli dolog, amit meg kell gyógyítani, a boldogtalanság. A problémás gyermek az a gyermek, aki boldogtalan. ... Minden bűncselekmény, minden gyűlölködés, minden háború visszavezethető a boldogtalanságra.”

Kétségek és kritika

Az 1950-es évekre a pszichológiai elmélet (gyakran a fenti, optimistán leegyszerűsített formájában) Angliában a legtöbb szociális munkás képzés meghatározó elemévé vált. Mindazonáltal valószínűleg nagyobb hatással volt a szociális munkások önmagukról alkotott képére, mint tényleges tevékenységükre. A „tökéletes barát” figurája, mely e jórészt amerikai elméletekből kibontakozóban volt, a különleges képességgel vesébe látó tanácsadóban ölt testet, aki érti a tünet mögött meghúzódó tudattalan motívumokat; tudja, hogyan tudatosítsa az indulatátvitelt és viszont-indulatátvitelt, megállja, hogy maga a kelleténél jobban ne gabalyodjék bele semmibe, és képes elkerülni a személyes elfogultságot. Ennek a „személy-képletnek” amerikai környezetben nagyon is volt értelme, ahol a kiképzett szociális munkások többsége magánkézben lévő ügynökségeken dolgozott, ahol a többségükben középosztálybeli páciensek, akik javarészt pénzen vették a szolgáltatást, erősen törekedtek arra, hogy mélyebb (és értőbb) bepillantást nyerjenek személyes kríziseikbe és konfliktusaikba. Angliában még talán a pszichiátriai szociális munka, és különösen a nevelési tanácsadó szolgálatok tevékenységében volt ennek a megközelítésnek valamiféle értelme, ugyanis ezeken a helyeken a szociá-

lis munkások orvosokkal dolgoztak együtt, akik hasonló eszmék és elvek befolyása alatt álltak.

Más angol szociális munka ügynökségek gyakorlatának nem sok köze volt ehhez a kifinomult tevékenységhez. A kliensek nem azért jöttek a szociális munkáshoz, hogy lelküket lemeztelenítsék, megszabaduljanak sötét félemeiktől és fantáziáiktól, vagy túljussanak belső tiltásaikon. Általában panaszkodni jöttek szüleikre, férjükre vagy gyermekeikre, rossz lakáskörülményeikre, adósságaikra vagy katasztrófaikra; más esetben az orvos, a tanár, a rendőr küldte őket, aki problematikusnak találta kezelésüket, tanításukat, kordában tartásukat. A valódi szociális munka érdekeltégi területét a való világ szociális, gazdasági és politikai viszonyainak problémái jelentették. Egy ilyen helyzetben nemigen volt lehetséges olyan elmélet alapján dolgozni, mely a pszichoterápiás tanácsadószo mestereséges világából származott.

A szociális munkás fantáziavilága volt az, és nem klienseié, melyet a pszichoterápiás ideál befolyásolt. A népszerű elképzelés szerint a szociális munkás teljesítményét azon mérték, mennyire volt képes megközelíteni azt a sajátos belső látást és empátiát, mely a Hollywoodban megálmódott pszichoterapeutában testesült meg. Az 50-es és a korai 60-as évek filmjei formálták meg a heroikus pszichiáter figuráját, azét az érzékeny és erős férfiét, aki megfejtja a fiatal és gyönyörű – mit tesz Isten, neurotikus – nő torzult álmait. A konferenciák és szemináriumok ülészakait a szociális munkások hajlamosak voltak arra, hogy a fenti kép által sugallt mesteri szakértelemre törekedjenek, még akkor is, ha munkájuk valósága megtagadta tőlük ennek lehetőségét.

A pszichológiai megközelítés az új segítő szakmákban dolgozó, viszonylag kiváltságos helyzetben lévő emberek és a nagyon alacsony sorban, nagyon szerencsétlen körülmények között lévő kliensek közötti „tökéletes barátság” megújított modelljét is nyújtotta. A legtöbb ember, aki a szociális munkás szakmát választja, még mindig vallásos vagy humanitárius okokból teszi ezt. Segíteni akar másokon, akik nálánál kevésbé szerencsések, esetleg megpróbál valamit visszafizetni abból a tartozásból, melyet boldog gyermekkorra vagy kiváltságos oktatása jelent számára. Mivel altruizmusuk nélkülözötte a korábbi korszakok szociális és erkölcsi világképe nyújtotta támaszokat, a pszichológiai megközelítésben letek magyarázó indoklást egy kapcsolatra, mely a maga finom módján képességfejlesztő, tilalomfákat nem állító kapcsolat, azzal a nyilvánvalóan izgalmas lehetőséggel, hogy felszabadíthatnak rejtőzködő vagy tönkretett emberi lehetőségeket. Ez a megközelítés készséges összhangban volt az 1950-es évek szociális szempontból konzervatív lelkületével is.

Ironikusnak tekinthető, hogy ez volt az a korszak, melyben a szociális munkások egyre inkább beépültek a szociális szolgálatok állami hálózatába. Azt jelentette ez, hogy beépültek a bürokráciába, mely szétosztotta a szolgáltatásokat, adagolta a forrásokat, döntéseket hozott az intézetekbe, szállókra és kórházakba történő felvételtől. Törvényes hatalommal is rendelkeztek, hogy védelmet nyújtsanak a gyámságra szorulóknak, felügyeljék a deviánsokat, és, ha szükséges, erőszakot alkalmazzanak a meg-

rögzött gonosztevőkkel szemben. Így, miközben a szociális munka ideológiaként magáévá tette a megengedés és az erkölcsi semlegesség értékét, valójában egyre aktívabb részese lett az állampolgárok életébe való törvényes – esetleg kényszerítő – beavatkozásnak.

Ezek az ellentmondások könyörtelenül napfényre kerültek az 1960-as évek közepének változó gazdasági feltételei közepette, és a rákövetkező évtized társadalmi felfordulásai folyamán. Ahogy kezdett felmorzsolódni a háború utáni politikai konszenzus, úgy lepleződött le a szociális munka elégtelen értékalapja. A szociális munkások mindig meglehetősen válogatva használták a képzésben és az elméletalkotásban a társadalomtudományok eredményeit. Ahogy pszichológiai elméleteik válogatottan optimisták, úgy szociológiai alapelveik válogatottan funkcionalisták voltak, a társadalmi harmóniát és a *status quo* állandóságát hangsúlyozták. A szociális munkások saját tevékenységüket mindig úgy tekintették, hogy azzal ők nem az osztályharc kérdéseiben foglalnak állást, ők szociális problémákkal és a társadalom patológiás jelenségeivel foglalkoznak. Ebben a korszakban viszont már egyre hangosabb kritikák kereszttüzébe kerültek azon tudományágak részéről, melyeket igyekeztek céljaik érdekében felhasználni.

A feministák támadták őket, mert nem vették figyelembe a nők elnyomását, sőt, megerősítették azt a családi életbe történő beavatkozásukkal. A feketék támadták őket a faji kérdésekkel kapcsolatos önelégültségük miatt. A radikális szocialisták támadták őket, mert vakok voltak a konfliktusokkal szemben, és túlon túl optimista feltételezéseket hangoztattak a „jóléti” beavatkozások előnyeiről. Ráadásul magán a szociális munkán belül is kifejlődött egy marxista kritika, mely a figyelmet a társadalmi ellenőrzés és hatalomgyakorlás a szociális munkában fellelhető elemekre, valamint emennek a nyomort elleplező funkcióira vonta. Ez a szociális munka pszichoterápiás nagyozolását a maga értékére szállította le, és támadta önelégült és kritikátlan feltételezéseit. Kifigurázta a tanácsadás „tükrözéses” módszerét, amely pszichológiai okokat keresett az anyagi nehézségek mögött. Egy radikális lapban egyszer megjelent egy karikatúra egy ügybuzgó szociális munkásról, aki egy megdöbbenő nyomorban élő családot kérdez éppen, és a következőt mondja: „Igen, igen Jonesné asszony, de milyen *érzése* vannak a patkányaival kapcsolatban?”

A korszak szépirodalma hitelesen ábrázolta az egyenlőtlenségekkel és a „segítő szakmák” képmutatásával kapcsolatos új kétségeket. Míg a pszichiáterek Hollywood aranykorának hősei voltak, az 1960-as évek regényeiben, színdarabjaiban és filmjeiben szerepük sokkal ellentmondásosabb. Ken Kesey például „Száll a kakukk fészkére” című regényében az elmeegógyintézetet a modern kapitalizmus szétmorzsoló hatalmának szimbólumaként ábrázolja. Serteperte Nagyfőnök, Bromden, a néma indián szemében az elmeosztályt az Üzem, egy hatalmi elit irányítja, mely ragaszkodik az abszolút engedelmességhez. Pszichoterápiás technikákat alkalmazva, és felhasználva a betegek saját féltékenységét és álnokságát, a kórház személyzete felmorzsolja a bentlakók már megtört lelkének minden ellenállását és egyéniségét.

A regényben egy piti bűnöző, McMurphy, lázadást szít ez ellen az uralom ellen, mígnem a hatalom könyörtelenül eltiporja. Bár McMurphy mint forradalmár elbukik, a szerző ironikusan mutatja meg, hogy – mintegy véletlenül – ragyogó terapeuta, mivel deviáns vezetésének hatása alatt a betegek felfedezik saját életerejüket és humanitásukat. Így a harag és az elkötelezettség életadónak és felszabadítónak tűnik, míg az elmeosztály szakembereinek mechanikus technikája gyilkos és romboló.

Peter Shaffert az „Equus”-ban ugyanez a téma foglalkoztatja. A pszichiáternek, Martin Dysartnak, miközben egy zavart serdülőt gyógyít, aki megvakított hat lovat, kétségei támadnak, hogy joga van-e a fiút kigyógyítani rögeszméiből.

„Dysart: Nézd... keresztül menni az életen, és a saját életednek – a te életednek – nevezni azt, csak annyit jelent, hogy meg kell kapnod a saját fájdalmadat. Azt a fájdalmat, ami csakis a tiéd. Nem teheted meg, hogy csak belepillantasz a közös ládába, és azt mondod »Ez elég!« (...) Ó ezt megtette. Rendben van, beteg. Tele van nyomorúságokkal és félelemmel. Veszélyes volt, és később is az lehet, bár én ezt kétlem. De ez a fiú megismert egy szenvedélyt, mely vadabb, mint amit én valaha is éreztem. És hadd mondjak valamit, én irigylem ezért.”

A pszichiáter önútálatot érez a saját félték konformizmusa miatt, miközben csodálja betege neurotikus élményvilágának intenzitását, és sajnálja, amikor végül helyreállítja érzéketlen normalitását. Brian Clark „Mégis, kinek az élete?” című színdarabjában a fiatal szobrász, Ken Harrison nyaktól lefelé megbénult egy autóbaleset következtében. Amikor amellet érvel, hogy hagyják meghalni, egy szociális munkást (Mrs Boyle-t) küldik meggyőzni őt arról, hogy nyomorékként is érdemes élnie.

„Mrs Boyle: Próbálja nem firtatni. Majd meglátom, mit tehetek azért, hogy elinduljon valamiféle rehabilitációs terápia. Talán elkezdhetnénk az olvasógéppel.

Ken: Sok könyve van ehhez a géphez?

Mrs Boyle: Van egy pár.

Ken: Lehet egy kérésem az elsővel kapcsolatban?

Mrs Boyle: Ha akarja.

Ken: Hogyan legyünk szobrászok kéz nélkül?

Mrs Boyle: Holnap hozom a gépet.

Ken: Ez csodálatos.

Mrs Boyle: Már mi?

Ken: Maguk mind ugyanavval a technikával működnek. Amikor mondok valami tényleg szörnyűt, úgy tesznek, mintha semmit sem mondtam volna. Maguk mind rohadtul egyformák... Jó, itt van egy újabb dühkitörés. Most a falfestés színét kellene kommentálnia.

Mrs Boyle: Nagyon sajnálom, ha kiborítottam.

Ken: Persze, hogy kiborított. Maga és a doktorok a szörnyű úgynevezett professzionalizmusukkal, ami nem több, mint egy sor verbális trükk annak megakadályozására, hogy úgy kezeljék a pácienseiket, mintha eleven emberi lények volnának.

Mrs Boyle: Meg kell értenie; bizonyos mértékig tárgyilagosságnak kell maradnunk, hogy segíthessünk.

Ken: Rendben van. Legyen tárgyilagosa. Szakítsa ketté magát annak a vonalnak a mentén, mely elkülöníti a nőt a szociális munkástól, és adja elő magát egy másik páciensnek.

Mrs Boyle: Maga nagyon ki van borulva...

Ken: Magasságos Úristen, már megint ezt csinálja! Vegye már észre magát! Valami sértőt mondok, és maga előveszi a szakmai arcát. Ha emberi lenne, és engem is úgy kezelne, mint egy emberi lényt, akkor elküldene a francba. Nem látja, hogy ezért döntöttem úgy, hogy nincs értelme tovább élnem? Nem vagyok emberi lény, és a maga látogatása még inkább meggyőzött erről, mint bármi azelőtt. Na, mit szól ehhez? A maga úgynevezett professzionalizmusának egyszerű gyakorlása teszi, hogy meg akarok halni."

Ezek a terápia és a szociális munka etikája ellen intézett irodalmi támadások elevenbe találtak. Azokat a kétségeket tükrözték, melyek amúgy is igen elterjedtek voltak a szociális munkások körében. Van-e jogunk megváltoztatni az embereket, ha azok nem akarnak megváltozni? Ad-e jogot nekünk erre az a tény, hogy ezek az emberek maguknak vagy másoknak kárt okoznak? Elvárhatjuk-e emberektől, hogy „elfogadjanak” óriási hátrányokat és szenvedést, veszteségeket és gyászt? Kísérletünk, hogy „segítsünk” nekik ebben, nem körmönfont erőszak vagy sértés-e? Hogyan mondhatjuk magunkról, hogy segítünk az embereknek személyes identitásuk megtalálásában, miközben ragaszkodunk ahhoz (gyakran erőszakot alkalmazva), hogy ellássák társadalmi kötelezettségeiket szülőként, gyermekként vagy mint állampolgárok?

A legnyilvánvalóbb kérdések ott merülnek fel, ahol a szociális munkásnak törvényes hatalma van kényszeríteni az embereket, hogy azt tegyék, amit nem akarnak tenni: menjenek be az elmeógyógyintézetbe kezeltetni magukat, adják át gyermekeiket intézeti nevelésre, vagy vonuljanak előzetes letartóztatásba, esetleg börtönbe. Meglehetősen nehéznek találjuk kibékíteni ezt a hatalmat a saját magunkról alkotott képpel, mely szerint elsősorban segítők vagyunk, és legfőbb feladatunk a klienst az élet nehézségeivel való megbírkózásra képessé tenni. Helyzetekben, melyek ilyen kérdésekről hozott döntéseket tartalmaznak, zavarba jövünk, merevvé és büntudatosává válunk. Lehetetlennek látszik összeegyeztetni a személyes hitelességet a hivatali hatalommal.

A szociális munkások egyre inkább felismerik, hogy a megszokott „megoldások” ezeken a területeken nem alkalmazhatók. Az emberek haragját, sértett dühét, fájalmát nem lehet a társadalomtudományok technikai szókincsével semmivé magyarázni. A pszichológia és a szociológia esetleg segíthet minket bizonyos fajta kirívó és irracionális viselkedések megértésében, de nem szüntetheti meg a klienseinkért és a velük való kapcsolatunkért viselt felelősségünket. Ez azért van, mert ezek determinista elméletek – magyarázati modelleket ajánlanak, melyek kevés helyet adnak az olyan eszméknek, mint szabad akarat és választás, és még kevesebbet az olyan fogalmaknak, mint jó és rossz, igaz és hamis, tisztessé-

séges és tisztességtelen. Ezek az eszmék azonban makacsul tapadnak mindennapi munkánkhoz. Klienseink egy részét hibáztatjuk, míg másik részét sajnáljuk. Igazságosnak érezzük cselekedeteink egy részét, míg mások miatt büntudatunk támad. Épp úgy szükségünk van vonatkoztatási keretre munkánk értékeléséhez, mint megértéséhez.

Mindenekelőtt pedig szükségünk van egy olyan nyelvre, melyen klienseinkkel beszélhetünk arról, amit teszünk, és amit ők tesznek. Ennek a nyelvnek egyszerűnek és érthetőnek kell lennie, nem lekezelőnek, nem lehet tele technikai zsargonnal. Lehetővé kell tennie, hogy megmagyarázzuk, mit miért teszünk, mit szeretnénk elérni, és miért gondoljuk, hogy ez szükséges. Lehetővé kell tennie azt is, hogy klienseink megkérdőjelezzék azt, amit csinálunk, megmutatva, hogy ők másként látják a dolgokat, és módosítsák nézőpontunkat. Nem használhatunk olyan nyelvet, mely a kívülről jöttek számára érthetetlenül technikai és szakmai, más-képp ez a párbeszéd nem történhet meg. Ennek a párbeszédnek lehetővé kell tennie azt is, hogy kliensünk értékeljen minket, épp úgy, ahogy mi is értékeljük őt; meg kell engednie, hogy kifejezze, mit gondol jónak és tisztességesnek.

Továbbá, ennek a nyelvnek megfelelőnek kell lennie a belső élményekhez és a kapcsolatokhoz kötődő mély érzelmek kifejezésére épp úgy, mint azoknak a nem kevésbé intenzív érzelmeknek a kifejezésére, melyek a társadalom szélesebb erővel és a társadalmi-gazdasági rendben elfoglalt helyükkel kapcsolatosak. Ha a szociális munkások kizárólag az érzelmek személyes és privát világáról szóló elképzeléseik alapján hajlandók dolgozni, joggal fogják őket finnyással, finomkodással vádolni. Ha viszont alapvetően klienseik körülményeinek tágabb politikai jellemzőire koncentrálnak csak, akkor üldözni fogja őket az állandó kívánság, hogy törődjenek már az emberi jól-léttel is, mely csak abból eredhet, ha az embert egyéniségként elismerik és megértik.

Végül a szociális munkások (mind morális, mind pedig politikai) idealizmusa megnyilvánulási alkalmat követel, és ha körülményeik megtagadják tőlük ezt a lehetőséget, ez a szükséglet más csatornákat fog keresni a kielégüléshez.

A „tökéletes barátság” eszméje még mindig egyike ezeknek a (rejtett) csatornáknak. Továbbra is keressük azokat a kapcsolatokat, melyek nyitottak, eredetiek, spontánok, melegék és nem kívánnak hátrítani. Amikor meghíúsul a szociális munkások törekvése, hogy szeressék és segítsék klienseiket, gyakran fordulnak – más „segítő szakmák” családított fiatal szakembereihez hasonlóan – a pszichoterápia új formáira alapult ezoterikus mozgalmakhoz. Ezek sokasága ismert a „növekedési mozgalmak” összefoglaló név alatt. Ez a mozgalom az Egyesült Államok nyugati partjáról indult, és hulláma innen jutott át Európába. Az olyan újszerű módszereket, mint a pszichodráma, a gestalt-terápia, a bioenergetika és az encounter-csoportok, egészében igen kevésbé alkalmazták kliensekkel; viszont e mozgalom talaján meglehetősen sok olyan csoport jött létre, melyben szociális munkások próbálták – néha katasztrófális eredménnyel – szeretni és segíteni egymást.

Ennek a szökni akarásnak az elszántságát talán érthetővé teszik azok az ellentmondások, melyekkel ez a fejezet foglalkozott. A szociális munkások gyakran olyan emberekkel foglalkoznak, akik a kétségbeesés legmélyebb bugyrába kerültek, vagy múltbeli kétségbeesésük okán dermedt rezignáltságba sülyedtek. Bár klienseik úgy látják őket, mint akiknek kezében hatalom van, és valóban számottevő ellenőrző, kényszerítő és büntető hatalom urai; arra gyakran nincs elég erejük, hogy azt adják klienseiknek, amire azoknak szükségük van, illetve amit azok akarnak. Óriási bonyolult szervezetek legalsó szintjein helyezkednek el, és csak igen kevéssé tudnak a korlátozott forrásokhoz hozzájutni. Amit adhatnak, az gyakran csekély és nem megfelelő. Még az idejük is szigorúan behatárolt, és emiatt nem képesek megfelelő mennyiségű figyelmet szentelni kliensük bajainak. Rádásul, az őket foglalkoztató ügynökségek puffogó címkékkal látják el az általuk nyújtott szolgáltatást: „gondozás”-ról, „jólét”-ről, „segítség”-ről, „előnyök”-ről beszélnek; szakmai szervezeteik pedig magasztos értékeket hirdetnek, mint amilyen a személyiség tisztelete, a nem-ítélkező attitűd, az emberi képességek maximálása. A következmény pedig: állandó szakadék a törekvések és a valóság, a terv és a teljesítés között, aminek áldozatul esik a szociális munkás erkölcsi tartása, és kiégéshez vezet.

Talán a magyar Konrád György „A látogató” című regénye fejezi ki a legjobban a meghíusult remények mindennapi élményének ízét. Az elbeszélő állami hivatalnok, aki mindennapi munkája közben tragédiák sorával találkozik, és mindegyikben a segítség bürokratikus megfontolásainak megfelelően hoz döntéseket. Egy fogyatékos gyermek otthonába hívják, akinek elszigetelődött, öreg, kivetett értelmiségi szülei röviddel azelőtt öngyilkosságot követtek el elhanyagolt lakásukban. A gyermek négy éve meztelenül járt, csak nyers ételt evett, és teljes mértékben szocializálatlan, állati módon fejlődött. A szociális munkás látja, hogy a gyermek nem alkalmas az intézeti nevelésre, mint ahogy az intézet sem alkalmas arra, hogy nevelje őt. Nincs megoldás. Elhatározza, hogy a lakásban marad a gyermekkel, és folytatja azt az értelmetlen életet, amit a már halott szülők folytattak éveken át. Elképzeli, hogyan reagálnának kollégái, hogyan próbálnák jobb belátásra bírni, és hogyan juttatnák végül az elmeegógyintézetbe. Végül úgy dönt, hogy átmegy egy szomszédban lakó prostituálthoz, és meggyőzi, viseljen gondot a gyermekre egy ideig. Ez nem megoldás, de legalább hazamehet.

Míg hazafelé tart, élete és munkája hiábavalóságán töpreng, de a mélységes szomorúságot árasztó könyv utolsó szavai mégis optimizmust és hitet sugároznak:

Jöjjön el mindenki, aki akar, egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk.”